

Generell kommentar nr. 4 (2016) om

Retten til inkluderende utdanning

Oversettelse (uoffisiell) av General Comments no 4, FNs CRPD-komité. Utgivelse av SAFO.

UTGIVER: Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner (SAFO)

OVERSETTELSE: Grete Krogstad

DESIGN OG LAYOUT: Marte Louise Lilleby

FORSIDEBILDE: Unsplash.com / Gabby Orcutt

Innhold

I	Innledning	6
II	Det normative innholdet i artikkel 24	8
III	Konvensjonspartenes forpliktelser	19
IV	Forholdet til andre bestemmelser i konvensjonen	21
V	Gjennomføring på nasjonalt plan	25

Forord

FN-konvensjonen om rettighetene for mennesker med nedsatt funksjonsevne (CRPD) ble ratifisert av Norge i 2013.

FN-komiteén som overvåker at vi overholder CRPD, utdypet i 2016 artikkel 24 om utdanning. Utdypningen er nedfelt i dokumentet CRPD General comment No. 4 (2016), og kan leses på engelsk på [FNs hjemmeside](#)¹. SAFO gjør oppmerksom på at den engelske versjonen er den originale og gjeldende teksten.

Dette dokumentet er en uoffisiell oversettelse til norsk av CRPD General comment No. 4 (2016) bestilt av SAFO, Samarbeidsforumet av funksjonshemmedes organisasjoner. SAFO er en paraplyorganisasjon som består av Norges Handikapforbund, Norsk Forbund for Utviklingshemmede og Foreningen Norges Døvblinde. SAFO ønsket å oversette dokumentet, slik at innholdet om inkluderende opplæring kan bli lettere tilgjengelig for flere. Vi håper det vil bidra til mer kunnskap om våre internasjonale forpliktelser på feltet, og at flere elever kan oppleve en inkluderende opplæring.

SAFO,
Oslo, november 2018

¹ <https://www.ohchr.org/EN/HRBodies/CRPD/Pages/GC.aspx>

Generell kommentar nr. 4 (2016) om retten til inkluderende utdanning

I Innledning

1. Tidligere ble mennesker med nedsatt funksjonsevne betraktet som sosialhjelpsmottakere, men i dag fastslår folkeretten at de er rettighetshavere med krav på en utdanning som er uten diskriminering og gir alle de samme muligheter. Konvensjonen om barnets rettigheter (1989), verdenserklæringen om utdanning for alle (1990), standardreglene for like muligheter for mennesker med nedsatt funksjonsevne (1993) og erklæringen og handlingsrammen fra Salamanca (1994) inneholder alle tiltak som vitner om økende bevissthet om og forståelse av at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett til utdanning.²
2. De siste tretti årene har det vokst fram en erkjennelse av at inkludering er nøkkelen til å kunne utøve retten til utdanning. Dette er nedfelt i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, det første juridisk bindende dokumentet som nevner god, inkluderende utdanning. Bærekraftsmål nr. 4 understreker også viktigheten av inkluderende utdanning som holder god kvalitet og gir alle de samme muligheter. Inkludering er helt nødvendig om alle skal få god undervisning, også de som har nedsatt funksjonsevne, og for å kunne utvikle inkluderende, fredelige og rettferdige samfunn. Det er dessuten viktige pedagogiske, sosiale og økonomiske grunner som taler for dette. Det framgår av rapporten om den tematiske studien om rett til utdanning for mennesker med nedsatt funksjonsevne fra FNs høykommissær for menneskerettigheter at det bare er gjennom inkluderende utdanning at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan få god undervisning og utvikle seg sosialt, og kan sikres universell rett til utdanning uten diskriminering.
3. Komitéen ser imidlertid med uro på de alvorlige utfordringene som, til tross for den positive utviklingen, fremdeles er der. Mange millioner mennesker med nedsatt funksjonsevne er fortsatt fratatt sin rett til utdanning, og langt flere kan bare få utdanning av mindre god kvalitet under forhold der de holdes atskilt fra sine jevnaldrende.
4. Det er flere grunner til at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke får tilgang til inkluderende utdanning, for eksempel

² Se A/HRC/25/29 og korr.1, punkt 3 og 68.

- a manglende forståelse for eller gjennomføring av en tilnærming til funksjonsnedsettelse som er basert på menneskerettighetene, der utgangspunktet er at det er barrierer i nærmiljøet og i samfunnet for øvrig som ekskluderer mennesker med nedsatt funksjonsevne, og ikke personlige funksjonsnedsettelser
 - b vedvarende diskriminering av mennesker med nedsatt funksjonsevne, ikke minst fordi mennesker i institusjon er isolert fra resten av samfunnet, og fordi det er lave forventninger til dem som går i vanlig skole. Det gir fritt spillerom for fordommer og frykt
 - c manglende kunnskap om god inkluderende utdanning, og om mangfold i undervisningen og hvilke fordeler dette gir, blant annet med hensyn til konkurransedyktighet, manglende bevisstgjøring av foreldrene, og manglende ivaretagelse av behovene for støtte. Dette fører til ubegrunnet frykt og enkle forestillinger om at inkludering vil gå ut over kvaliteten på utdanningen eller på andre måter få negative konsekvenser for de andre elevene
 - d manglende differensierte data og forskning (begge deler nødvendig av hensyn til ansvarsfordeling og programutvikling). Dette gjør det vanskelig å utforme en effektiv politikk og treffe effektive tiltak som fremmer god inkluderende utdanning
 - e manglende politisk vilje, fagkunnskap og kapasitet til å håndheve retten til inkluderende utdanning, og utilstrekkelig opplæring av undervisningspersonale
 - f uhensiktsmessige og utilstrekkelige finansieringsordninger som ikke oppmuntrer til inkludering av elever og studenter med nedsatt funksjonsevne og rimelig tilrettelegging for dem, koordinering mellom departementene, støtte og bærekraft
 - g manglende rettsmidler og erstatningsordninger når bestemmelsene ikke overholdes.
5. De stater som er part i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne må, i alle tiltak som treffes for å gjennomføre inkluderende utdanning, ta hensyn til de grunnleggende og generelle prinsippene i konvensjonen og sikre at arbeidet med å utvikle et inkluderende utdanningssystem, og resultatene av en slik prosess, er i samsvar med artikkel 3.
6. Denne generelle kommentaren gjelder for alle mennesker med faktisk eller antatt funksjonsnedsettelse.³ Komitéen er klar over at enkelte grupper har større risiko for å bli ekskludert fra undervisningen enn andre, for eksempel mennesker med intellektuell funksjonsnedsettelse eller flere funksjonsnedsettelser, mennesker som er døvblinde, mennesker med autisme eller mennesker som har nedsatt funksjonsevne i humanitære nødssituasjoner.
7. I tråd med artikkel 4 nr. 3 må konvensjonspartene aktivt trekke inn og rådføre seg med mennesker med nedsatt funksjonsevne, også barn med nedsatt funksjonsevne,

³ Art. 1 nr. 2 i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne

gjennom organisasjonene som representerer dem, i alle spørsmål knyttet til planlegging, gjennomføring, overvåking og evaluering av inkluderende utdanningspolitikk. Mennesker med nedsatt funksjonsevne, og eventuelt deres familier når det er hensiktsmessig, må betraktes som samarbeidspartnere, og ikke bare mottakere.

II Det normative innholdet i artikkel 24

8. I samsvar med artikkel 24 nr. 1 må konvensjonspartene sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan utøve sin rett til utdanning gjennom et inkluderende utdanningssystem på alle nivåer - i barnehage, grunnskole, videregående skole og høyere utdanning, yrkesrettet opplæring og livslang læring, i aktiviteter utenom undervisningsinstitusjonen og i sosiale sammenhenger - for alle elever og studenter, også for dem som har nedsatt funksjonsevne, uten diskriminering og på lik linje med andre.
9. Å sikre retten til inkluderende utdanning innebærer en radikal endring av kultur, politikk og praksis i alle formelle og uformelle undervisningsmiljøer slik at det tas hensyn til den enkeltes egenart og ulike behov, samt en forpliktelse til å fjerne de barrierer som står i veien for dette. Det innebærer også at utdanningssystemets kapasitet må styrkes, slik at alle kommer med. Sentralt i dette arbeidet står prinsippene om full og effektiv deltakelse, tilgjengelighet, tilstedeværelse og gode resultater for alle elever og studenter, og særlig for dem som av ulike grunner er ekskludert eller står i fare for å bli marginalisert. Inkludering betyr tilgang til god formell og uformell undervisning uten diskriminering, og god utvikling i læringsarbeidet. Siktemålet er å sette lokalsamfunn, systemer og strukturer i stand til å bekjempe diskriminering, herunder skadelige stereotyper, verdsette mangfold, fremme deltakelse og fjerne det som står i veien for at alle kan lære og delta, ved å legge vekt på at elever og studenter med nedsatt funksjonsevne skal trives og lykkes. Dette krever en radikal omlegging av utdanningssystemene, i lovverk, politikk, finansiering, administrasjon, utforming, gjennomføring og overvåking.
10. Inkluderende utdanning skal forstås som
 - a en grunnleggende menneskerettighet for alle elever og studenter. Merk at utdanning er en rettighet som tilkommer den enkelte elev eller student, og ikke, når det dreier seg om barn, en forelder eller en omsorgsperson. I dette tilfellet går barnets rettigheter foran foreldreansvaret
 - b et prinsipp som legger vekt på at alle elever og studenter skal trives, som respekterer deres iboende verdighet og selvstendighet, og som anerkjenner den enkeltes behov og evne til faktisk å bli en del av samfunnet og bidra der
 - c et middel til å realisere andre menneskerettigheter. Det er først og fremst gjennom utdanning at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan løfte seg selv ut av fattigdom, skaffe seg ressurser til å delta fullt ut i sine lokalsamfunn og unngå utnyttning.⁴ Utdanning er også det viktigste redskapet til å bygge inkluderende samfunn

⁴ Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 13 (1999) om retten til utdanning.

- d resultatet av en prosess med kontinuerlig og proaktiv forpliktelse til å fjerne det som står i veien for retten til utdanning, og med endring av kultur, politikk og praksis i den vanlige skolen for å kunne legge til rette for og faktisk inkludere alle elever.
11. Komitéen understreker at det er viktig å være oppmerksom på forskjellene mellom ekskludering, segregering, integrering og inkludering. Det er ekskludering når elever og studenter direkte eller indirekte hindres i å få eller nektes undervisning i enhver form. Det er segregering når undervisningen av elever og studenter med nedsatt funksjonsevne finner sted i egne lokaler som er utformet eller brukt med sikte på å ta imot mennesker med en eller flere funksjonsnedsettelse, atskilt fra andre uten funksjonsnedsettelse. Det er integrering når mennesker med nedsatt funksjonsevne plasseres i vanlig skole, og tanken er at de kan tilpasse seg til de standardiserte kravene der.⁵ Det er inkludering når hele systemet legges om, med større og mindre endringer i innhold, undervisningsmetoder, tilnæringsmåter, strukturer og strategier med sikte på å overvinne barrierer og sørge for at alle på det aktuelle alderstrinnet får en undervisning der likeverd og deltakelse står i sentrum, i omgivelser som best ivaretar deres behov og preferanser. Det er ikke inkludering å plassere elever og studenter med nedsatt funksjonsevne i vanlige klasser uten samtidig å foreta strukturelle endringer, for eksempel i organisering, læreplaner og undervisnings- og læringsstrategier. Dessuten er integrering ingen automatisk garanti for overgang fra segregering til inkludering.
12. Inkluderende utdanning kjennetegnes først og fremst ved
- a en gjennomgripende prosess som omfatter alle systemer: Utdanningsdepartementene må sørge for at alle nødvendige ressurser settes inn i arbeidet med å fremme inkluderende utdanning, og at de nødvendige endringene blir innført og innarbeidet i institusjonenes kultur, politikk og praksis
 - b et helhetlig undervisningsmiljø: Et engasjert lederskap fra utdanningsinstitusjonenes side er helt nødvendig for å kunne innføre og innarbeide den kultur, politikk og praksis som må til for å oppnå en inkluderende utdanning på alle nivåer og på alle områder – i forbindelse med undervisningen i klasserommet og relasjonene som oppstår der, møter i skolestyret, oppfølging av lærere, rådgivningstjenester og medisinsk hjelp, skoleturer, budsjettbevilgninger, samhandling med foreldre til elever med og uten nedsatt funksjonsevne og, når det er aktuelt, lokalsamfunnet eller befolkningen for øvrig
 - c en prosess der hele mennesket er med: Det erkjennes at alle mennesker har evne til læring, og det er høye forventninger til alle elever, også til elever med nedsatt funksjonsevne. Inkluderende utdanning har fleksible læreplaner og undervisnings- og læringsmetoder som er tilpasset ulike ressurser, behov og læringsstiler. Denne tilnærmingen forutsetter støtte, rimelig tilrettelegging og tiltak på et tidlig tidspunkt, slik at alle elever kan nå sitt fulle potensial. I planleggingen av undervisningen legges det mer vekt på elevens evner og ambisjoner enn på innholdet. Målet er at segregeringen i utdanningsinstitusjonene

⁵ Se A/HRC/25/29 og korr. 1, pkt. 4, FNs barnefond (UNICEF), The Right of Children with Disabilities to Education: a Rights-based Approach to Inclusive Education (Genève, 2012).

skal opphøre og at klasserommet åpnes for alle i et læringsmiljø som, med riktig støtte, er tilgjengelig for alle. Utdanningssystemet må ha et undervisnings-tilbud som er tilpasset den enkelte, og ikke forvente at eleven eller studenten skal tilpasse seg systemet

- d lærerstøtte: Alle lærere og annet personale, også lærere med nedsatt funksjonsevne, får nødvendig teoretisk og praktisk opplæring til å tilegne seg de kjerneverdier og den kompetanse som kreves for å kunne legge til rette for inkluderende læringsmiljøer. En inkluderende kultur gir et tilgjengelig og støttende miljø som stimulerer til samarbeid, samhandling og problemløsning
- e respekt for og verdsetting av mangfold: Alle elever og studenter er like velkomne og må respekteres for sin forskjellighet, uansett funksjonsnedsettelse, rase, hudfarge, kjønn, språk, kultur, religion, politisk eller annen oppfatning, nasjonal, etnisk eller sosial opprinnelse, eller urfolksopprinnelse, eiendom, fødsel, alder eller annen status. Alle elever og studenter kjenner seg verdsatt og respektert, inkludert og hørt. Det er innført effektive tiltak for å hindre misbruk og mobbing. Inkludering krever at den enkelte blir sett
- f et miljø for læring: Inkluderende læringsmiljøer er tilgjengelige miljøer der alle føler seg trygge og får støtte og stimulans, der de kan uttrykke seg, og der det er stor vekt på å involvere elever og studenter i arbeidet med å skape et positivt skolesamfunn. Gruppetilhørigheten oppstår gjennom læring, positive relasjoner, vennskap og aksept
- g god overgang videre i systemet: Elever og studenter med nedsatt funksjonsevne får støtte som sikrer en god overgang fra læring i skolen til yrkesrettet og høyere utdanning, og i siste instans til arbeidslivet. Evnene og selvtilliten utvikles. De får rimelig tilrettelegging, behandles på like fot i forbindelse med vurderinger og eksamener, og får sine evner og resultater bekreftet på lik linje med andre
- h anerkjennelse av partnerskap: Lærerorganisasjoner, elev- og studentorganisasjoner, organisasjoner av mennesker med nedsatt funksjonsevne, skolestyrer, organisasjoner for lærere og foreldre, samt andre aktive støttegrupper i skolen, både formelle og uformelle, blir alle oppfordret til å skaffe seg en bedre forståelse av nedsatt funksjonsevne og mer kunnskap på området. Å involvere lokalsamfunn og foreldre eller omsorgspersoner anses som et aktivum som tilfører ressurser og bidrar positivt på andre måter. Forholdet mellom læringsmiljøet og samfunnet rundt må anses som en del av veien mot et inkluderende samfunn
- i overvåking: Inkluderende utdanning er en kontinuerlig prosess som må overvåkes og evalueres jevnlig med sikte på å hindre formell eller uformell segregering eller integrering. I samsvar med artikkel 33 bør mennesker med nedsatt funksjonsevne, også barn og voksne med behov for forsterket støtte, gjennom organisasjonene som representerer dem, så vel som foreldre eller omsorgspersoner for barn med nedsatt funksjonsevne, delta i overvåkingen når det er hensiktsmessig. Det må utarbeides inkluderingsindikatorer som benyttes på en måte som er forenlig med 2030-agendaen for bærekraftig utvikling.

13. I tråd med konvensjonen mot diskriminering i undervisning i regi av FNs organisasjon for utdanning, vitenskap og kultur (UNESCO), og i henhold til artikkel 24 nr. 1 i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, må konvensjonspartene sikre rett til en utdanning som er uten diskriminering og gir alle de samme muligheter. Konvensjonspartene må forby enhver form for diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne og sørge for at alle mennesker med funksjonsnedsettelse garanteres likeverdig og effektiv beskyttelse mot diskriminering, uansett årsak. Mennesker med nedsatt funksjonsevne kan oppleve kryssende diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne, kjønn, religion, rettslig status, etnisk opprinnelse, alder, seksuell orientering eller språk. I tillegg kan også foreldre, søsken og andre slektninger oppleve diskriminering på grunn av sin tilknytning til et menneske med nedsatt funksjonsevne. For å kunne bekjempe diskrimineringen i alle dens former er det nødvendig å kartlegge og fjerne juridiske, fysiske, kommunikasjonsmessige og språklige, sosiale, finansielle og holdningsmessige barrierer i utdanningsinstitusjonene og i samfunnet. Retten til likebehandling er blant annet rett til å unngå segregering og få rimelig tilrettelegging, og må forstås på bakgrunn av forpliktelsen til å sørge for et tilgjengelig læringsmiljø og rimelig tilrettelegging.
14. Væpnet konflikt, humanitære nødssituasjoner og naturkatastrofer får uforholdsmessig store følger for retten til inkluderende utdanning. Konvensjonspartene bør vedta inkluderende, risikoreduserende strategier til bruk i katastrofesituasjoner, slik at skolemiljøet er trygt og sikkert i nødssituasjoner der elever og studenter med nedsatt funksjonsevne er særlig utsatt. Under slike omstendigheter må midlertidige undervisningsløsninger sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne, og særlig barn med nedsatt funksjonsevne, kan utøve sin rett til utdanning på lik linje med andre. Slike løsninger må omfatte tilgjengelig undervisningsmateriell, undervisningslokaler, rådgivning og mulighet for opplæring i det lokale tegnspråket for døve elever. I samsvar med artikkel 11 i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, og i lys av den økte risikoen for seksualisert vold i slike sammenhenger, må det treffes tiltak for å sikre at læringsmiljøene er trygge og tilgjengelige for kvinner og jenter med nedsatt funksjonsevne. Elever og studenter med nedsatt funksjonsevne må ikke nektes tilgang til undervisningsinstitusjonene med den begrunnelse at det ville være umulig å evakuere dem i en nødssituasjon, og det må sørges for rimelig tilrettelegging.
15. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 1 bokstav a), og i tråd med verdenserklæringen om menneskerettigheter, den internasjonale konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter og konvensjonen om barnets rettigheter, må utdanningen ta sikte på å utvikle menneskets potensial, verdighet og selvrespekt fullt ut og styrke respekten for menneskerettighetene og det menneskelige mangfoldet. Konvensjonspartene må sikre en utdanning som er i samsvar med målene og formålene i den internasjonale konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, slik den fortolkes i lys av verdenserklæringen om utdanning for alle (art. 1), konvensjonen om barnets rettigheter (art. 29 nr. 1),

erklæringen og handlingsprogrammet fra Wien (del I, pkt. 33, og del II, pkt. 80) og handlingsplanen for FNs tiår for utdanning på menneskerettsområdet (pkt. 2). Disse tekstene tar også opp andre forhold, for eksempel likestillingen mellom menn og kvinner og respekten for miljøet.⁶ Å sikre retten til utdanning handler både om tilgang og om innhold, og arbeidet bør ta sikte på å verne om et bredt spekter av verdier, blant annet forståelse og toleranse.⁷ Inkluderende utdanning bør fremme gjensidig respekt og alle menneskers verdi, og bygge opp et undervisningsmiljø der verdien av mangfold avspeiles i læringsmetoder, institusjonskultur og læreplaner.

16. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 1 bokstav b) bør utdanningen ta sikte på at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal få utviklet sin personlighet, sine anlegg og sin kreativitet, så vel som sine fysiske og psykiske evner til kommunikasjon, fullt ut. Altfor ofte er utdanningen av mennesker med nedsatt funksjonsevne konsentrert om manglene, om den faktiske eller antatte funksjonsnedsettelsen, slik at mulighetene begrenses til forhåndsdefinerte og negative antakelser om elevenes potensial. Konvensjonspartene må bidra til å utvide dette mulighetsområdet, slik at utgangspunktet heller blir den enkeltes sterke sider og anlegg.
17. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 1 bokstav b) må utdanningen ta sikte på at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal bli i stand til å delta effektivt og fullt ut i et fritt samfunn. Komitéen minner om artikkel 23 nr. 3 i konvensjonen om barnets rettigheter og understreker at barn med nedsatt funksjonsevne må få hjelp for å sikre at de faktisk får tilgang til undervisning på en måte som best mulig fremmer deres sosiale integrering og personlige utvikling. Konvensjonspartene må være klar over at individuell støtte og rimelig tilrettelegging har prioritet og bør være gratis i all obligatorisk skolegang.
18. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 2 bokstav a) bør det være forbudt å ekskludere mennesker med nedsatt funksjonsevne fra det generelle utdannings-systemet, herunder ved lov eller forskrift som begrenser inkludering på grunn av funksjonsnedsettelse eller grad av funksjonsnedsettelse, for eksempel ved å gjøre inkludering avhengig av den enkeltes potensial eller hevde at dette medfører en uforholdsmessig stor og urimelig byrde, for å slippe unna plikten til å sørge for rimelig tilrettelegging. Med generelt utdanningssystem menes alle vanlige undervisningsinstitusjoner og utdanningsforvaltningen. Direkte ekskludering ville være det samme som å si at noen mennesker er ute av stand til å lære, at de derfor ikke fyller vilkårene for å få undervisning. Indirekte ekskludering ville være å kreve en bestått felles prøve for å kunne begynne på skolen, uten rimelig tilrettelegging og støtte.
19. Med sikte på gjennomføring av artikkel 4 nr. 1 bokstav b) i konvensjonen bør konvensjonspartene treffe alle hensiktsmessige tiltak, også i lovs form, for å endre eller oppheve eksisterende lover, forskrifter, sedvane og praksis som innebærer diskriminering av mennesker med nedsatt funksjonsevne og er i strid med artikkel 24. Om nødvendig bør diskriminerende lover, forskrifter, sedvane og praksis systematisk oppheves eller endres innen en fastsatt frist.

⁶ Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 13.

⁷ Komitéen for barnets rettigheter, generell kommentar nr. 1 (2001) om utdanningens mål.

20. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 2 bokstav b) må mennesker med nedsatt funksjonsevne få tilgang til inkluderende, gratis grunnskole og videregående skole av god kvalitet, og få en smidig overgang mellom disse to nivåene på lik linje med andre i sitt lokalsamfunn. Komitéen bygger på anbefalingen fra Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, der det sies at utdanningssystemet for å kunne oppfylle en slik forpliktelse må ha fire fundamentale særtrekk, som alle henger nøye sammen: undervisningstilbudet skal være tilstrekkelig, tilgjengelig, akseptabelt og fleksibelt.⁸

Tilstrekkelig undervisningstilbud

21. Det må finnes nok gode offentlige og private utdanningsinstitusjoner, og utdanningsprogrammene må holde tilfredsstillende kvalitet. Konvensjonspartene må sørge for at det er mange utdanningsplasser for elever og studenter med nedsatt funksjonsevne på alle nivåer og i hele samfunnet.

Tilgjengelig undervisningstilbud

22. I tråd med artikkel 9 i konvensjonen og med komitéens generelle kommentar nr. 2 (2014) om tilgjengelighet, må utdanningsinstitusjoner og -programmer være tilgjengelige for alle, uten diskriminering. Hele utdanningssystemet må være tilgjengelig, herunder bygninger, informasjons- og kommunikasjonsverktøy (blant annet lydoverføringsystemer), læreplaner, undervisningsmaterieell, undervisningsmetoder, vurderinger, språktjenester og støttetiltak. Miljøet rundt elever og studenter med nedsatt funksjonsevne må være utformet med tanke på å fremme inkludering og sikre at de behandles på lik linje med andre gjennom hele utdanningsløpet.⁹ For eksempel bør skoleskyss, sanitæranlegg (herunder toaletter), kafeteriaer og områdene der elevene oppholder seg utenom undervisningen, være inkluderende, tilgjengelige og trygge. Konvensjonspartene må forplikte seg til en rask innføring av universell utforming. De bør forby og sanksjonere oppføring av bygg til utdanningsformål som ikke er tilgjengelige, og innføre en effektiv overvåkingsmekanisme og en tidsramme for å gjøre alle eksisterende undervisningslokaler tilgjengelige. De må også forplikte seg til å sørge for rimelig tilrettelegging av undervisningslokalene når det er nødvendig. Universell utforming utelukker ikke anskaffelse av utstyr, applikasjoner og programvare til hjelp for elever og studenter med nedsatt funksjonsevne som har behov for det. Tilgjengelighet er et dynamisk begrep som krever jevnlig normativ og teknisk tilpasning. Konvensjonspartene må sørge for at den raske utviklingen av innovasjoner og ny teknologi som er utformet med sikte på å lette læring, er tilgjengelig for alle elever og studenter, også for dem med nedsatt funksjonsevne.
23. Komitéen påpeker at det er en generell mangel på lærebøker og didaktisk materieell i tilgjengelige formater og språk, blant annet tegnspråk. Konvensjonspartene må

⁸ Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 13.

⁹ Komitéen for rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, generell kommentar nr. 2.

investere i rask utvikling av ressurser i trykkskrift eller punktskrift og i digitale formater, blant annet ved å benytte innovativ teknologi. De bør også vurdere å utarbeide standarder og retningslinjer for konvertering av trykt materiell til tilgjengelige formater og språk, og å gjøre tilgjengelighet til et viktig kriterium i forbindelse med anskaffelser i utdanningssektoren. Komitéen oppfordrer konvensjonspartene til umiddelbar ratifisering og gjennomføring av Marrakesh-avtalen om lettere tilgang til publiserte verk for blinde eller synshemmede, eller for dem som på annen måte er ute av stand til å lese trykkskrift.

24. Tilgjengelighet forutsetter at utdanningen er økonomisk overkommelig på alle nivåer for elever og studenter med nedsatt funksjonsevne, og rimelig tilrettelegging bør ikke medføre ekstra kostnader for dem. Obligatorisk, gratis og tilgjengelig grunnskole av god kvalitet er en uoppsettelig forpliktelse. I tråd med 2030-agendaen for bærekraftig utvikling må konvensjonspartene gradvis vedta tiltak for å sikre at alle barn, også barn med nedsatt funksjonsevne, fullfører gratis videregående skole av god kvalitet på lik linje med andre, og for å sikre at alle kvinner og menn med nedsatt funksjonsevne får lik tilgang til en yrkesrettet utdanning og høyere utdanning, også på universitetsnivå, som er økonomisk overkommelig og holder god kvalitet, samt til livslang læring. Konvensjonspartene må sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne får tilgang til utdanning i både offentlige og private utdanningsinstitusjoner på lik linje med andre.

Akseptabelt undervisningstilbud

25. Et akseptabelt undervisningstilbud innebærer en forpliktelse til å utforme og ta i bruk alle lokaler og anlegg, varer og tjenester knyttet til undervisningen på en slik måte at det fullt ut tas hensyn til mennesker med nedsatt funksjonsevne, og slik at deres behov, kultur, synspunkter og språk blir respektert. Undervisningen må i form og innhold være akseptabel for alle. Konvensjonspartene må vedta tiltak som innebærer positiv særbehandling for å sikre at utdanningen holder god kvalitet for alle.¹⁰ Inkludering og kvalitet henger nøye sammen. En inkluderende tilnærming kan i stor grad bidra til at utdanningen blir god.

Fleksibelt undervisningstilbud

26. Komitéen oppfordrer konvensjonspartene til å innføre universell utforming som undervisningsmetode – et sett med prinsipper som strukturerer tiltakene lærere og annet personale treffer for å skape fleksible læringsmiljøer og utvikle undervisningen slik at de ulike behovene til alle elever og studenter blir ivarettatt. Metoden tar hensyn til at alle lærer på sin måte, og innebærer å utvikle fleksible måter å lære på, å skape et stimulerende klasseromsmiljø, å opprettholde høye forventninger til alle elever og studenter samtidig som det åpnes for flere ulike måter å innfri forventningene på, å gjøre det mulig for lærerne å tenke annerledes om sin egen undervisning, og å legge vekt på at alle skal oppnå tilfredsstillende resultater,

¹⁰ Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 13.

også de som har nedsatt funksjonsevne. Læreplanene må unnfanges, utformes og gjennomføres slik at de ivaretar og er tilpasset den enkeltes behov og gir hensiktsmessig og god læring. Standardiserte vurderinger må erstattes med fleksible og forskjellige vurderingsformer, og med anerkjennelse av den enkeltes utvikling mot generelle mål som gir alternative veier til læring.

27. I samsvar med artikkel 24 nr. 2 bokstav b) i konvensjonen må mennesker med nedsatt funksjonsevne kunne gjennomføre grunnskole og videregående skole i sitt lokalsamfunn. Elevene bør kunne bo hjemme. Lærestedet må ligge innen trygg fysisk rekkevidde for mennesker med nedsatt funksjonsevne, med trygge og sikre transportmidler. Alternativt må det være tilgjengelig via informasjons- og kommunikasjonsteknologi. Konvensjonspartene bør imidlertid unngå å lene seg utelukkende på teknologi, i stedet for at elever og studenter med nedsatt funksjonsevne deltar direkte og samhandler med lærere og rollemodeller på lærestedet. Aktiv deltakelse sammen med andre, også med søsken, er en viktig faktor i retten til inkluderende utdanning.
28. I samsvar med artikkel 24 nr. 2 bokstav c) må konvensjonspartene sørge for rimelig tilrettelegging slik at hver enkelt elev eller student får tilgang til undervisning på lik linje med andre. Hva som er rimelig, defineres etter en gjennomgang av miljøet, en analyse av hvor relevant og effektiv en tilrettelegging vil være, og forventet resultat med hensyn til å motvirke diskriminering. Ved vurdering av hvorvidt tilretteleggingen medfører en uforholdsmessig stor byrde, tas det hensyn til tilgjengelige ressurser og økonomiske konsekvenser. Plikten til å sørge for rimelig tilrettelegging trer i kraft fra det øyeblikk det fremmes en anmodning om slik tilrettelegging.¹¹ Politikk som forplikter til rimelig tilrettelegging må vedtas på nasjonalt og lokalt plan og i selve utdanningsinstitusjonen, og for alle utdanningsnivåer. Graden av rimelig tilrettelegging må vurderes i lys av den generelle plikten til å innføre et inkluderende utdanningssystem, ved å utnytte eksisterende ressurser best mulig og utvikle nye. Å bruke manglende ressurser og finansiell krise som begrunnelse for ikke å ha kommet lenger i arbeidet med inkluderende utdanning, er i strid med artikkel 24.
29. Komitéen gjentar at den generelle plikten til å sikre tilgjengelighet er noe annet enn plikten til å sørge for rimelig tilrettelegging.¹² Tilgjengelighet er til gagn for grupper i befolkningen, og er basert på et sett med standarder som blir gradvis gjennomført. Det er ikke mulig å påberope seg en uforholdsmessig stor eller urimelig byrde til forsvar for manglende tilgjengelighet. Rimelig tilrettelegging er derimot knyttet til den enkelte elev, og kommer i tillegg til plikten til å sikre tilgjengelighet. En person har rett til å be om rimelig tilrettelegging selv om konvensjonsparten har oppfylt sin plikt til å sikre tilgjengelighet.
30. Definisjonen av hva som er forholdsmessig, vil nødvendigvis avhenge av sammenhengen. Mulighetene for tilrettelegging bør vurderes ut fra de samlede, felles undervisningsressursene som er til rådighet i utdanningssystemet, og ikke

¹¹ Komitéen for rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, generell kommentar nr. 2.

¹² Ibid.

begrenses til ressursene i den aktuelle utdanningsinstitusjonen. Det bør være mulig å overføre ressurser innenfor systemet. Det finnes ikke bare én oppskrift på rimelig tilrettelegging, ettersom mennesker med samme funksjonsnedsettelse kan ha behov for ulik tilrettelegging. Tilrettelegging kan handle om å flytte klassen til et annet sted, å sørge for ulike måter å kommunisere på i klassen, å øke skriftstørrelsen, å sørge for materiell og/eller undervisning på tegnspråk, å lage støtteark i et alternativt format, å la elevene eller studentene bruke tolk eller en person som tar notater, eller å la dem bruke hjelpeteknologi i forbindelse med læring og vurdering. Annen tilrettelegging enn den fysiske bør også vurderes, for eksempel ekstra tid, redusert bakgrunnsstøy (følsomhet for sensorisk overbelastning), alternative evalueringsmetoder og utskifting av ett element i læreplanen med et annet. For å sikre at tilretteleggingen ivaretar elevenes og studentenes behov, vilje, preferanser og valg, og lar seg gjennomføre i institusjonen, må dette tas opp til drøfting mellom utdanningsmyndigheter og tilbydere, utdanningsinstitusjon, elever og studenter med nedsatt funksjonsevne og, avhengig av deres alder og kapasitet, foreldre, omsorgspersoner eller andre familiemedlemmer dersom det er hensiktsmessig. Rimelig tilrettelegging forutsetter ikke nødvendigvis en medisinsk diagnose på funksjonsnedsettelse, men bør i stedet være basert på en vurdering av sosiale barrierer.

31. Å nekte rimelig tilrettelegging er diskriminering, og plikten til å sørge for rimelig tilrettelegging trer i kraft umiddelbart, og ikke gradvis. Konvensjonspartene må sørge for at det finnes uavhengige systemer som kontrollerer at tilretteleggingen er hensiktsmessig og effektiv, og opprette trygge, raske og tilgjengelige erstatningsordninger når elever og studenter med nedsatt funksjonsevne, og eventuelt deres familier, anser at tilretteleggingen ikke har vært tilfredsstillende, eller at de har opplevd diskriminering. Det er helt nødvendig med tiltak som beskytter den som diskrimineres mot urett under erstatningsprosessen.
32. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 2 bokstav d) bør elever og studenter med nedsatt funksjonsevne ha rett til den støtten de trenger for å få en effektiv utdanning og nå sitt fulle potensial på lik linje med andre. Støtte i form av generell tilgjengelighet til tjenester, lokaler og utstyr innenfor utdanningssystemet bør sikre at elever og studenter med nedsatt funksjonsevne kan nå sitt fulle potensial så langt det er mulig. Det må for eksempel sørges for undervisningspersonale, pedagogiske rådgivere, psykologer og andre fagfolk på helse- og sosialområdet som har tilstrekkelig opplæring og støtte, så vel som tilgang til stipender og finansielle ressurser.
33. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 2 bokstav e) må det gis direkte tilstrekkelig, kontinuerlig og individuell støtte. Komitéen understreker nødvendigheten av å utarbeide individuelle opplæringsplaner som kan benyttes til å kartlegge hvilken tilrettelegging og konkrete støtte den enkelte trenger, for eksempel kompensierende hjelpemidler, spesifikt didaktisk materiell der det benyttes alternative/tilgjengelige kommunikasjonsmåter, -midler og -formater, samt hjelpe- og informasjonsteknologi. Støtten kan også bestå i å engasjere en utdannet

pedagogisk assistent som bistår flere, eller bare én, alt etter elevenes behov. Individuelle opplæringsplaner må ta hensyn til elevenes overgang fra spesialskole til vanlig skole, og fra ett trinn til et annet. Slike planer bør kontrolleres og evalueres jevnlig, med direkte deltakelse av vedkommende elev. Hvilken hjelp som skal gis, må avgjøres i samarbeid med eleven, og eventuelt med foreldre, omsorgspersoner eller andre. Eleven må ha mulighet for å klage dersom støtten er utilstrekkelig eller fraværende.

34. Alle støttetiltak må være i samsvar med målet om inkludering. De må derfor være utformet med sikte på at elever med nedsatt funksjonsevne ikke skal marginaliseres, men få større mulighet til å delta i aktiviteter i og utenfor klasserommet sammen med sine jevnaldrende.
35. Hva angår artikkel 24 nr. 3 unnlater mange parter å treffe nødvendige tiltak for at mennesker med nedsatt funksjonsevne, og særlig de som er innenfor autismespekteret, de som har kommunikasjonsvansker og de som har en sensorisk funksjonsnedsettelse, skal få den praktiske, språklige og sosiale kompetanse som er helt nødvendig for å kunne delta i undervisningen og i samfunnet:
 - a Blinde og synshemmede elever må få mulighet til å lære punktskrift, alternativ skrift, alternative og supplerende kommunikasjonsmåter, -midler og -formater, så vel som orienterings- og mobilitetsferdigheter. Investering i tilgang til hensiktsmessig teknologi og alternative kommunikasjonssystemer som letter læringen, bør støttes. Det bør også innføres og oppmuntres til likemannsarbeid og mentorvirksomhet.
 - b Døve og hørselshemmede elever må få mulighet til å lære tegnspråk, og det må treffes tiltak for å anerkjenne og fremme døvesamfunnets språklige identitet. Komitéen minner konvensjonspartene om konvensjonen mot diskriminering i undervisning, som fastsetter at barn har rett til å bli undervist på sitt eget språk, og om at mennesker med nedsatt funksjonsevne, i tråd med artikkel 30 nr. 4 i konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, på lik linje med andre har rett til anerkjennelse av og støtte til sin spesielle kulturelle og språklige identitet, herunder tegnspråk og døvekultur. I tillegg må hørselshemmede også ha tilgang til logoped, induksjonssløyfeteknologi og teksting.
 - c Blinde, døve eller døvblinde elever må få undervisning på de språk og kommunikasjonsmåter og med de kommunikasjonsmidler som er mest hensiktsmessig for den enkelte, og i miljøer som gir størst mulig personlig, faglig og sosial utvikling, både i og utenom det formelle utdanningssystemet. Komitéen understreker at konvensjonspartene må gi nødvendig støtte om slike inkluderende miljøer skal finnes, blant annet i form av ressurser, hjelpeteknologi og hjelp til å utvikle orienterings- og mobilitetsferdigheter.
 - d Elever med kommunikasjonsvansker må få mulighet til å uttrykke seg og lære å bruke alternativ eller supplerende kommunikasjon. Dette kan omfatte tegnspråk

- eller lav- eller høyt teknologiske kommunikasjonshjelpemidler, som for eksempel nettbrett med tale, talemaskiner eller kommunikasjonsbøker. Konvensjonspartene bør investere i å utvikle ekspertise, teknologi og tjenester med sikte på å fremme tilgangen til hensiktsmessig teknologi og alternative kommunikasjonssystemer som letter læringen.
- e Elever som har kommunikasjonsvansker i sosiale sammenhenger, må få støtte gjennom tilpasninger i klasseromsorganiseringen, blant annet ved at elevene arbeider to og to, ved at andre elever hjelper til, ved at eleven får sitte nær læreren, og ved at det skapes et strukturert og forutsigbart miljø.
 - f Elever med intellektuell funksjonsnedsettelse må gis konkret, observerbart/visuelt og lettlest didaktisk materiell i et trygt, rolig og strukturert læringsmiljø, der målet er å utvikle den kapasitet som best kan forberede elevene på å bo for seg selv og ta del i arbeidslivet. Konvensjonspartene bør investere i inkluderende, interaktive klasserom der det benyttes alternative undervisnings- og vurderingsmetoder.
36. Med sikte på gjennomføring av artikkel 24 nr. 4 må konvensjonspartene treffe hensiktsmessige tiltak slik at det ansettes personale innen administrasjon, undervisning og annet med kompetanse til å arbeide effektivt i et inkluderende undervisningsmiljø, og med kompetanse innen tegnspråk og/eller punktskrift og utvikling av orienterings- og mobilitetsferdigheter. Tilstrekkelig med kvalifisert og motivert personale i skolen er nøkkelen til å kunne innføre og opprettholde inkluderende utdanning. Manglende forståelse og kapasitet er fremdeles viktige barrierer for inkludering. Konvensjonspartene må sørge for at alle lærere får opplæring i inkluderende utdanning, og at opplæringen har en tilnærming til funksjonsnedsettelse som er basert på menneskerettighetene.
37. Konvensjonspartene må investere i og støtte ansettelse og etter- og videreutdanning av lærere med nedsatt funksjonsevne. Det må en fjerne bestemmelser i lovgivning eller politikk som krever at søkerne skal oppfylle bestemte medisinske krav, og sørge for rimelig tilrettelegging som gjør det mulig for dem å arbeide som lærer. Deres tilstedeværelse vil bidra til at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan bli lærere på lik linje med andre, at læringsmiljøene tilføres en unik ekspertise og kompetanse, at barrierer fjernes, og at disse lærerne blir viktige rollemodeller.
38. Konvensjonspartene bør, i henhold til artikkel 23 nr. 5, sørge for at mennesker med nedsatt funksjonsevne får tilgang til høyere utdanning, yrkesrettet opplæring, voksenopplæring og livslang læring uten diskriminering og på lik linje med andre. Holdningsmessige, fysiske, språklige, kommunikasjonsmessige, økonomiske, juridiske og andre barrierer for utdanning på dette nivået må kartlegges og fjernes for å kunne sikre lik tilgang. Det må sørges for rimelig tilrettelegging for å sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke utsettes for diskriminering. Konvensjonspartene bør vurdere å treffe tiltak som innebærer positiv særbehandling i høyere utdanning til fordel for studenter med nedsatt funksjonsevne.

III Konvensjonspartenes forpliktelser

39. Konvensjonspartene bør respektere, verne om og realisere hvert av de fundamentale særtrekkene ved retten til inkluderende utdanning: undervisningstilbudet skal være tilstrekkelig, tilgjengelig, akseptabelt og fleksibelt. Plikten til å respektere disse særtrekkene innebærer at det ikke skal vedtas tiltak som er til hinder for rettighetsutøvelsen, for eksempel lovgivning som ekskluderer enkelte barn med nedsatt funksjonsevne fra undervisningen, eller avvisning av kravet om tilgjengelighet eller rimelig tilrettelegging. Plikten til å verne om dem krever at det treffes tiltak som hindrer tredjeparter i å stille seg i veien for rettighetsutøvelsen, for eksempel foreldre som nekter å sende en datter med nedsatt funksjonsevne til skolen, eller en privat institusjon som nekter å ta inn mennesker med nedsatt funksjonsevne fordi de har en funksjonsnedsettelse. Plikten til å realisere dem krever at det treffes tiltak som gjør det mulig for mennesker med nedsatt funksjonsevne å utøve retten til utdanning, for eksempel ved å sikre at utdanningsinstitusjonene er tilgjengelige, og at utdanningssystemene er tilført nødvendige ressurser og tjenester.
40. I henhold til artikkel 4 nr. 2 skal konvensjonspartene, så langt det er mulig med de ressurser som er til rådighet, treffe tiltak slik at de økonomiske, sosiale og kulturelle rettighetene gradvis blir gjennomført fullt ut, om nødvendig innenfor rammen av internasjonalt samarbeid. En slik gradvis gjennomføring innebærer at konvensjonspartene har en konkret og vedvarende plikt til å videreføre arbeidet så raskt og effektivt som mulig med sikte på å oppnå full gjennomføring av artikkel 24.¹³ Dette er ikke forenlig med å opprettholde to utdanningssystemer – ett generelt og ett spesielt/segregert utdanningssystem. Prinsippet om gradvis gjennomføring må forstås i lys av konvensjonens overordnede mål, som er å fastsette klare forpliktelser for konvensjonspartene med hensyn til full gjennomføring av de aktuelle rettighetene. Likeledes oppfordres konvensjonspartene til å legge om utdanningsbudsjettet, blant annet ved at en del av midlene overføres til utvikling av inkluderende utdanning. Eventuelle tilsiktete regressive tiltak på dette området må ikke, på noe nivå i utdanningen, gå spesielt ut over elever og studenter med nedsatt funksjonsevne.¹⁴ Slike tiltak må bare være midlertidige og begrenses til krisetider, være nødvendige og forholdsmessige, være ikke-diskriminerende og inneholde så mange utjevningsskiltninger som mulig.¹⁵
41. Bestemmelsene om gradvis gjennomføring berører ikke de forpliktelser som trer i kraft umiddelbart. Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter har, i sin generelle kommentar nr. 3 (1990) om konvensjonspartenes forpliktelser, uttalt at konvensjonspartene har en helt grunnleggende forpliktelse til å sikre, som et absolutt minimum, at kjernen i de enkelte elementene i retten til utdanning blir oppfylt.¹⁶ Konvensjonspartene bør derfor gjennomføre følgende grunnleggende rettigheter med umiddelbar virkning:

¹³ Se Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 3 (1990) om konvensjonspartenes forpliktelser, pkt. 9.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Brev datert 16. mai 2012 fra lederen for Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter til konvensjonspartene i den internasjonale konvensjon om økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter.

¹⁶ Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, generell kommentar nr. 3.

- a ikke-diskriminering i alle forhold knyttet til utdanning, av alle grunner til diskriminering som er forbudt internasjonalt. Konvensjonspartene må sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke ekskluderes fra undervisningen, og fjerne strukturelle ulemper slik at alle med nedsatt funksjonsevne faktisk kan delta på lik linje med andre. De må umiddelbart treffe tiltak for å fjerne juridisk, administrativ og annen diskriminering som står i veien for retten til inkluderende utdanning. Det er ikke en krenkelse av retten til ikke-diskriminering i utdanningen å vedta tiltak som innebærer positiv særbehandling, forutsatt at dette ikke fører til at det opprettholdes forskjellige eller separate standarder for ulike grupper
 - b rimelig tilrettelegging for å sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke ekskluderes fra undervisningen. Dersom det ikke sørges for rimelig tilrettelegging, utgjør dette diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne
 - c obligatorisk og gratis grunnskole tilgjengelig for alle. Konvensjonspartene må treffe alle hensiktsmessige tiltak for å sikre denne rettigheten ved å inkludere alle barn og unge med nedsatt funksjonsevne. Komitéen retter en inntrengende oppfordring til konvensjonspartene om å sikre at alle barn og unge får tilgang til og fullfører minst tolv års gratis, offentlig finansiert og inkluderende grunnskole og videregående skole som er av god kvalitet og gir alle de samme muligheter, hvorav minst ni år er obligatorisk skolegang, og at barn og unge som ikke går på skolen, får tilgang til undervisning av god kvalitet gjennom en rekke ulike tiltak slik dette er angitt i handlingsrammen Utdanning 2030.
42. Konvensjonspartene må vedta og gjennomføre en nasjonal utdanningsstrategi for for alle elever og studenter på alle utdanningsnivåer, der alle inkluderes og får de samme muligheter. Utdanningsmålene i artikkel 24 nr. 1 legger de samme forpliktelsene på alle konvensjonsparter, og kravet om umiddelbar gjennomføring må derfor anses som sammenlignbart.
43. Hva angår internasjonalt samarbeid, og i tråd med bærekraftsmål nr. 4 og handlingsrammen Utdanning 2030, må alt bilateralt og multilateralt samarbeid ta sikte på å videreutvikle en inkluderende utdanning som gir alle de samme muligheter, og fremme mulighetene for livslang læring for alle, blant annet gjennom støtte til kapasitetsoppbygging, informasjonsdeling og utveksling av anbefalt praksis, forskning, teknisk og økonomisk bistand og tilgang til tilgjengelig teknologi og hjelpemiddelteknologi. Alle innhentede data og all internasjonal bistand til utdanning bør brytes ned etter type funksjonsnedsettelse. En internasjonal koordineringsmekanisme for inkluderende utdanning med sikte på gjennomføring av bærekraftsmål nr. 4 og innsamling av fakta vil styrke den utdanningspolitiske dialogen og gjøre det mulig å overvåke framdriften i arbeidet.

IV Forholdet til andre bestemmelser i konvensjonen

44. Konvensjonspartene må innse at alle menneskerettigheter er udelelige og nært innbyrdes forbundet. Utdanning er en forutsetning for å kunne utøve andre rettigheter fullt ut og på en effektiv måte.¹⁷ Omvendt kan retten til inkluderende utdanning bare utøves dersom visse andre rettigheter blir gjennomført. Dessuten må retten til inkluderende utdanning underbygges og styrkes ved at det skapes inkluderende miljøer i hele samfunnet. Dette forutsetter en tilnærming til funksjonsnedsettelse som er basert på menneskerettighetene, der en innser at det er nødvendig å fjerne de barrierer i samfunnet som ekskluderer og marginaliserer mennesker med nedsatt funksjonsevne, og at det må vedtas tiltak for å sikre gjennomføring av rettighetene som er angitt nedenfor.
45. I artikkel 5 nedfelles prinsippet om at alle er like for og etter loven. Konvensjonspartene må forby enhver form for diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne og gi mennesker med funksjonsnedsettelse effektiv beskyttelse mot diskriminering, uansett grunn, på lik linje med andre. For å kunne gjøre noe med den systemiske og strukturelle diskrimineringen og sikre «den samme fordel av loven», må konvensjonspartene treffe tiltak som innebærer positiv særbehandling, og fjerne fysiske, kommunikasjonsmessige eller andre hindringer i det generelle utdanningssystemet.
46. Artikkel 6 sier at kvinner og jenter med nedsatt funksjonsevne opplever multipel diskriminering, og at konvensjonspartene må treffe tiltak for å sikre at de kan utøve sine menneskerettigheter på lik linje med andre. Kryssende diskriminering og ekskludering hindrer i stor grad kvinner og jenter med nedsatt funksjonsevne i å utøve sin rett til utdanning. Konvensjonspartene må kartlegge og fjerne disse barrierene, blant annet kjønnsavhengig vold og det faktum at utdanning av kvinner og jenter tillegges liten vekt, og innføre konkrete tiltak for å sikre at utøvelsen av retten til utdanning ikke hindres av diskriminering, stigmatisering eller fordommer på grunn av kjønn og/eller nedsatt funksjonsevne. Skadelige stereotyper knyttet til kjønn og/eller nedsatt funksjonsevne i lærebøker og læreplaner må fjernes. Utdanning er svært viktig for å kunne bekjempe tradisjonelle forestillinger om kjønn som opprettholder patriarkalske og paternalistiske samfunnsrammer.¹⁸ Konvensjonspartene må sørge for at jenter og kvinner med nedsatt funksjonsevne får påbegynne og fullføre en utdanning og rehabilitering som kan gi dem utviklingsmuligheter, framgang og større innflytelse.
47. Artikkel 7 sier at barnets beste skal være et grunnleggende hensyn ved alle handlinger som berører barn med nedsatt funksjonsevne. Begrepet «barnets beste» skal sikre at barnet skal kunne utøve alle menneskerettigheter fullt ut og

¹⁷ Ibid., generell kommentar nr. 11 (1999) om handlingsplaner for undervisning i grunnskolen, og generell kommentar nr. 13.

¹⁸ Komitéen for avskaffelse av diskriminering av kvinner, «Concept note on the draft general recommendation on girls'/women's right to education» (2014).

på en effektiv måte, og at hele barnet skal utvikles.¹⁹ Enhver beslutning om hva som er best for et barn med nedsatt funksjonsevne, må ta hensyn til barnets egne synspunkter og dets identitet, til at familien skal bevares, til den omsorg, beskyttelse og trygghet det trenger, til en eventuell sårbarhet, og til barnets rett til helse og utdanning. I henhold til konvensjonen om barnets rettigheter må politikk og tiltak på utdanningsområdet baseres på hva som er til beste for barnet. Artikkel 7 nr. 3 sier videre at barn med nedsatt funksjonsevne har rett til fritt å gi uttrykk for sine synspunkter, og at deres synspunkter bør, i alle forhold som berører dem, tillegges behørig vekt i samsvar med deres alder og modenhet, på lik linje med andre barn, og at de har krav på hjelp som er tilpasset deres funksjonsnedsettelse og alder. Barns rett til å delta i undervisningen må gjelde på samme måte for barn med nedsatt funksjonsevne, i egen læring og individuelle opplæringsplaner, i forbindelse med klasseromsundervisningen, gjennom skolens råd, i utviklingen av skolepolitikk og -systemer, og i utformingen av en bredere utdanningspolitikk.²⁰

48. Artikkel 8 oppfordrer til tiltak for å bevisstgjøre samfunnet og bekjempe stereotypier, fordommer og skadelig praksis knyttet til mennesker med nedsatt funksjonsevne, og særlig praksis som går ut over kvinner og jenter med nedsatt funksjonsevne, mennesker med intellektuell funksjonsnedsettelse og de som har behov for forsterket støtte. Stereotypier, fordommer og skadelig praksis er barrierer som hindrer tilgang til utdanningssystemet og effektiv læring i dette systemet. Komitéen merker seg at enkelte foreldre tar sine barn med nedsatt funksjonsevne ut av inkluderende skoler på grunn av manglende kunnskap om og forståelse av funksjonsnedsettelsen. Konvensjonspartene må vedta tiltak som kan skape en kultur der mangfold, deltakelse og medvirkning i samfunnslivet står sentralt, og vise at inkluderende utdanning er et middel til å oppnå en utdanning av god kvalitet for alle elever og studenter, med og uten funksjonsnedsettelse, foreldre, lærere og skoleadministrasjon, så vel som nærmiljøet og samfunnet for øvrig. Konvensjonspartene må sørge for mekanismer som fremmer en respektfull holdning til rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne, på alle nivåer i utdanningssystemet, blant foreldrene og i befolkningen for øvrig. Sivilsamfunnet, og særlig organisasjoner som representerer mennesker med nedsatt funksjonsevne, bør involveres i alt holdningsskapende arbeid.
49. Artikkel 9 og artikkel 24 henger nøye sammen. Tilgjengelighet er en forutsetning for at mennesker med nedsatt funksjonsevne skal kunne delta fullt ut i samfunnslivet på lik linje med andre. De kan ikke utøve sin rett til inkluderende utdanning på en effektiv måte uten et miljø som er fysisk tilgjengelig, herunder skoler og alle andre læresteder, og uten tilgjengelige offentlige transportmuligheter, tjenester og informasjons- og kommunikasjonsteknologier. Undervisningsmetoder og -midler bør være tilgjengelige, og undervisningen bør finne sted i et tilgjengelig miljø. Hele læringsmiljøet for elever og studenter med nedsatt funksjonsevne må være utformet slik at det fremmer inkludering. Inkluderende utdanning er også et kraftfullt verktøy til å fremme tilgjengelighet og universell utforming.

¹⁹ Komitéen for barnets rettigheter, generell kommentar nr. 14 (2013) om barnets rett til at dets beste skal være et grunnleggende hensyn.

²⁰ Ibid., generell kommentar nr. 12 (2009) om barnets rett til å bli hørt.

50. Komitéen minner konvensjonspartene om sin generelle kommentar nr. 1 (2014) om likhet for loven, og understreker at inkluderende utdanning gir mennesker med nedsatt funksjonsevne, og særlig dem som har en psykososial eller intellektuell funksjonsnedsettelse, mulighet for å uttrykke sin vilje og sine preferanser. Konvensjonspartene må, ved å sørge for nødvendig støtte på alle utdanningsnivåer, sikre at inkluderende utdanning bidrar til å gi elever og studenter med funksjonsnedsettelse trygghet til å utøve sin rettslige handleevne, også med sikte på å redusere behovet for hjelp i framtiden dersom de ønsker det.
51. Mennesker med nedsatt funksjonsevne, særlig kvinner og jenter, kan oftere enn andre oppleve vold og misbruk, blant annet fysisk og ydmykende avstraffelse fra undervisningspersonalets side. Det kan for eksempel være bruk av tvang og isolasjon, eller mobbing på skolen og på skoleveien. I henhold til artikkel 16 nr. 2 er konvensjonspartene forpliktet til å treffe alle hensiktsmessige tiltak for å beskytte mennesker med nedsatt funksjonsevne og sørge for at de ikke utsettes for noen form for utnyttning, vold eller misbruk, herunder seksualisert vold. Slike tiltak må ta hensyn til alder, kjønn og nedsatt funksjonsevne. Komitéen slutter seg helt og holdent til anbefalingene fra Komitéen for barnets rettigheter, Menneskerettighetskomitéen og Komitéen for økonomiske, sosiale og kulturelle rettigheter, om at konvensjonspartene må forby alle former for fysisk straff og grusom, umenneskelig og nedverdiggende behandling i alle sammenhenger, også i skolen, og sørge for effektive sanksjoner mot dem som bryter dette forbudet.²¹ Den oppfordrer skoler og andre undervisningsinstitusjoner til å involvere elever og studenter, også dem som har nedsatt funksjonsevne, i arbeidet med å utforme en politikk mot disiplinære tiltak og mobbing, blant annet nettmobbing – som i økende grad og stadig oftere er en del av deres liv – og med å utvikle tilgjengelige beskyttelsesmekanismer.
52. Inkluderende utdanning krever en erkjennelse av at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett til å bo i sitt lokalsamfunn og bli inkludert og delta i samfunnet (art. 19). Den krever også en erkjennelse av at mennesker med nedsatt funksjonsevne har samme rett som andre til et familieliv eller, om det ikke lykkes, til alternativ omsorg i lokalsamfunnet (art. 23). Barn som konvensjonsparten har omsorgen for, og som for eksempel bor i fosterhjem eller institusjon, må sikres rett til inkluderende utdanning, og rett til å klage når konvensjonsparten gjør et vedtak som fratrar dem denne retten. Alt for mange mennesker med nedsatt funksjonsevne bor i institusjon over lengre tid uten tilgang til tjenester på lokalt plan, blant annet undervisning, som er forenlige med deres rett til et familieliv, et liv i samfunnet, organisasjonsfrihet, beskyttelse mot vold og tilgang til rettssystemet. Parallellt med at inkluderende utdanning innføres i lokalsamfunnet, må det inngås en strategisk forpliktelse til å ikke lenger å plassere mennesker med nedsatt funksjonsevne i institusjon (se pkt. 66 nedenfor). Konvensjonspartene bør merke seg at rett til inkluderende utdanning vil være viktig for å kunne utvikle de sterke sider, de ferdigheter og den kunnskap som er nødvendig for at alle mennesker med nedsatt funksjonsevne skal kunne ha glede og utbytte av et liv i lokalsamfunnet og bidra der.

²¹ Ibid., generell kommentar nr. 8 (2006) om barnets rett til beskyttelse mot fysisk straff og andre former for grusom eller nedverdiggende straff.

53. Om inkluderende utdanning skal gjennomføres på en effektiv måte, må mennesker med nedsatt funksjonsevne sikres en personlig mobilitet som gir dem størst mulig uavhengighet (art. 20). Når transport ikke er lett tilgjengelig og det ikke finnes noen personlig assistent som kan gjøre det lettere å komme seg til utdanningsinstitusjonen, må mennesker med nedsatt funksjonsevne, og særlig blinde og synshemmede, få tilfredsstillende opplæring i mobilitetsteknikker slik at de blir mindre avhengige av andre. Konvensjonspartene bør også sørge for at mennesker med nedsatt funksjonsevne får anledning til å skaffe seg mobilitetshjelpemidler og utstyr til en overkommelig pris.
54. Om mennesker med nedsatt funksjonsevne skal ha fullt utbytte av undervisningen, er det helt avgjørende at de kan utøve sin rett til høyest mulig helsestandard uten diskriminering (art. 25). Det blir svært vanskelig for dem å komme seg til et lærested og ha et effektivt læringsutbytte uten tilgang til helsetjenester eller riktig behandling og pleie. Konvensjonspartene bør opprette programmer for helse, hygiene og ernæring, der det tas hensyn til betydningen av kjønn, som integreres i utdanningstjenestene og muliggjør kontinuerlig oppfølging av alle helsemessige behov. Slike programmer bør utarbeides etter prinsippene om universell utforming og tilgjengelighet, ha bestemmelser om jevnlig helsekontroller og besøk av helsesøster, og inngå partnerskap på lokalt plan. Mennesker med nedsatt funksjonsevne må, på lik linje med andre, få alderstilpasset, helhetlig og inkluderende seksualundervisning som er basert på forskning og menneskerettighetsstandarder, og som er i en tilgjengelig form.
55. Konvensjonspartene må treffe effektive tiltak for å opprette et habiliterings- og rehabiliteringstilbud innenfor utdanningssystemet, blant annet på områdene helse, sysselsetting, fysisk eller sosial trening, rådgivning eller andre tjenester (art. 26). Slike tjenester må begynne på et så tidlig stadium som mulig, være basert på en tverrfaglig vurdering av vedkommendes sterke sider, slik at hun eller han kan oppnå størst mulig selvstendighet, uavhengighet og respekt for sin verdighet, utnytte sitt fysiske, mentale, sosiale og yrkesmessige potensial fullt ut, og oppnå full inkludering og deltakelse på alle livets områder. Komitéen understreker betydningen av å støtte opprettelse av et rehabiliteringstilbud på lokalt plan som bidrar til rask diagnostisering og oppmuntrer til likemannsarbeid.
56. Inkluderende utdanning av god kvalitet må forberede mennesker med nedsatt funksjonsevne for arbeidslivet ved å gi dem den kunnskap, de ferdigheter og den trygghet som er nødvendig for å kunne delta i det åpne arbeidsmarkedet og i et åpent, inkluderende og tilgjengelig arbeidsmiljø (art. 27).
57. Utøvelse av retten til inkluderende utdanning bidrar til full og effektiv deltakelse i det politiske og offentlige liv. Alle læreplaner må inneholde opplæring i demokrati og medborgerskap og sette som mål at eleven skal kunne stå opp for og representere seg selv. Det er en forutsetning for å kunne delta i politiske og samfunnsmessige prosesser. Å delta i samfunnslivet handler blant annet om å opprette og delta

i interesseorganisasjoner for elever og studenter, og konvensjonspartene bør fremme et miljø der mennesker med nedsatt funksjonsevne kan opprette, slutte seg til og delta effektivt og fullt ut i slike elev- og studentorganisasjoner ved å benytte kommunikasjonsmåter og språk etter eget valg (art. 29).

58. Konvensjonspartene må fjerne barrierene som mennesker med nedsatt funksjonsevne møter, og sørge for tilgjengelige og tilstrekkelige muligheter for å delta på lik linje med andre i lek, fritidsaktiviteter og idrett i og utenom skolen, og i andre undervisningsmiljøer (art. 30).²² Det må treffes hensiktsmessige tiltak i undervisningsmiljøet for å gi mennesker med nedsatt funksjonsevne mulighet til å delta i kulturlivet og utvikle og utnytte sitt kreative, artistiske og intellektuelle potensial, ikke bare av hensyn til seg selv, men også til berikelse for samfunnet. Slike tiltak må sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rett til anerkjennelse av sin spesielle kulturelle og språklige identitet, herunder tegnspråk og døvekultur.

V Gjennomføring på nasjonalt plan

59. Komitéen har kartlagt en rekke utfordringer som konvensjonspartene står overfor i forbindelse med gjennomføringen av artikkel 24. For å kunne gjennomføre og opprettholde et inkluderende utdanningssystem for alle mennesker med nedsatt funksjonsevne, må det treffes tiltak på nasjonalt plan slik det er beskrevet nedenfor.
60. Ansvar for utdanning av mennesker med nedsatt funksjonsevne, så vel som for utdanningen av andre, må ligge hos utdanningsdepartementet. I mange land er i dag utdanningen av mennesker med nedsatt funksjonsevne lagt til et sosial- eller helsedepartement. Dette har blant annet ført til at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke regnes med i lovverk, politikk, planlegging og bevilgninger knyttet til utdanning generelt, at investeringene per capita til utdanning av mennesker med nedsatt funksjonsevne er lavere enn til utdanning av andre mennesker, at det mangler overgripende og helhetlige strukturer til støtte for inkluderende utdanning, at det innhentes for få integrerte data om påbegynt, videreført og slutført utdanning, og at lærerne ikke får opplæring om inkluderende utdanning. Konvensjonspartene må umiddelbart treffe tiltak for å legge utdanningen av elever og studenter med nedsatt funksjonsevne til utdanningsdepartementet.
61. Konvensjonspartene må sikre at alle departementer forplikter seg til å fremme inkluderende utdanning og samarbeider om dette. Inkluderende utdanning kan ikke gjennomføres av utdanningsdepartementet alene. Alle departementer og etater med ansvarsområder som berører de materielle artiklene i konvensjonen, må forplikte seg til å få på plass et inkluderende utdanningssystem og samkjøre sin forståelse av hva dette innebærer, med sikte på å komme fram til en helhetlig tilnærming og samarbeide om en felles dagsorden. Alle involverte departementer må ansvarliggjøres for å sikre at disse forpliktelsene blir oppfylt. Det bør også

²² Ibid., generell kommentar nr. 17 (2013) om barnets rett til hvile, fornøyelser, lek, fritidsaktiviteter, kunst og kultur.

opprettes partnerskap med tjenesteleverandører, organisasjoner som representerer mennesker med nedsatt funksjonsevne, medier, organisasjoner i sivilsamfunnet, lokale myndigheter, elev- og studentorganisasjoner, universiteter og lærerutdanningsinstitusjoner.

62. Konvensjonspartene må, på alle nivåer, vedta og anvende lovgivning der tilnærmingen til funksjonsnedsettelse er basert på menneskerettighetene, og som er i fullt samsvar med artikkel 24. Komitéen minner om at forbundsstater, i henhold til artikkel 4 nr. 5, skal påse at artikkel 24 gjennomføres uten begrensninger eller unntak i alle deler av forbundsstaten.
63. Det må innføres en bred og koordinert lovgivningsmessig og utdanningspolitisk ramme for inkluderende utdanning, med en klar og hensiktsmessig tidsramme for gjennomføringen og sanksjoner ved manglende overholdelse. En slik ramme må ta høyde for spørsmål som fleksibilitet, mangfold og likebehandling i alle utdanningsinstitusjoner og for alle elever og studenter, og kartlegge ansvarsområdene på alle forvaltningsnivåer. Sentrale elementer vil være:
 - a respekt for internasjonale menneskerettighetsstandarder
 - b en klar definisjon av «inkludering» og de konkrete målene knyttet til dette begrepet på alle utdanningsnivåer. Inkluderingsprinsipper og -praksis må anses som en integrerende del av reformen, og ikke bare som et tillegg
 - c en grunnleggende rett til inkluderende utdanning som et sentralt element i den lovgivningsmessige rammen. For eksempel blir det nødvendig å oppheve bestemmelser som definerer enkelte kategorier av elever som «ute av stand til å lære»
 - d en garanti for at elever og studenter med og uten funksjonsnedsettelse får den samme retten til inkluderende læring innenfor det generelle utdannings-systemet, og for at den enkelte får nødvendig støtte på alle nivåer
 - e et krav om at alle nye skoler utformes og oppføres etter prinsippet om universell utforming og i henhold til standardene for tilgjengelighet, med en tidsramme for tilpasning av eksisterende skoler i tråd med komitéens generelle kommentar nr. 2. I den forbindelse oppfordres det til å inngå avtaler om offentlig innkjøp
 - f innføring av helhetlige kvalitetsstandarder for inkluderende utdanning, samt overvåkingsmekanismer til å følge opp inkluderingsarbeidet og framdriften i gjennomføringen på alle nivåer og sikre at politikk og programmer gjennomføres og støttes med nødvendige investeringer
 - g innføring av tilgjengelige overvåkingsmekanismer som sikrer at politikken gjennomføres, og at nødvendige investeringer gjøres
 - h erkjennelse av at rimelig tilrettelegging er nødvendig for å lette inkluderingen, med mer vekt på menneskerettighetsstandarder enn på effektiv ressursbruk, sammen med sanksjoner for å unnlate å gjøre dette

- i klar presisering, i alt lovverk som kan få betydning for inkluderende utdanning, av at inkludering er et konkret mål
 - j en helhetlig ramme som gjør det mulig å kartlegge, evaluere og gi nødvendig støtte på et tidlig tidspunkt, slik at mennesker med nedsatt funksjonsevne kan blomstre i et inkluderende læringsmiljø
 - k plikt for lokale myndigheter til å planlegge for alle elever og studenter, også dem som har nedsatt funksjonsevne, og sørge for at de undervises i inkluderende klasserom og institusjoner, på de språk og ved hjelp av de tilgjengelige kommunikasjonsmåter, -midler og -formater som er mest hensiktsmessige
 - l lovgivning som sikrer at alle mennesker med nedsatt funksjonsevne, også barn med nedsatt funksjonsevne, har rett til å bli hørt, og at det tas behørig hensyn til deres synspunkter i utdanningssystemet, blant annet gjennom skolens råd, styringsorganer, lokale og nasjonale myndigheter og ordninger for å bestride og klage på vedtak om utdanning
 - m opprettelse av partnerskap og koordinering mellom alle berørte parter, blant annet mennesker med nedsatt funksjonsevne gjennom organisasjonene som representerer dem, ulike organer, utviklingsorganisasjoner, frivillige organisasjoner og foreldre eller omsorgspersoner.
64. Lovgivningen må følges opp med en plan for utdanningssektoren som er utarbeidet i samråd med organisasjoner av mennesker med nedsatt funksjonsevne, også barn med nedsatt funksjonsevne, og som redegjør detaljert for prosessen med å gjennomføre et inkluderende utdanningssystem. Den bør inneholde en tidsramme og målbare mål, samt tiltak for å sikre helhetlighet og konsistens. Planen bør bygge på en omfattende analyse av den aktuelle situasjonen på området. Den vil være et utgangspunkt for det videre arbeidet, med data om eksempelvis budsjettbevilgninger, kvaliteten på metodene for datainnhenting, antall barn med nedsatt funksjonsevne som ikke går på skolen, utfordringer og barrierer, gjeldende lovgivning og politikk, samt de største bekymringene for mennesker med nedsatt funksjonsevne, for familiene og for konvensjonsparten.
65. Konvensjonspartene må sørge for rettsmidler, samt uavhengige, effektive, tilgjengelige og trygge klageordninger som gir mulighet for innsyn og kan håndheves når retten til utdanning er krenket. Mennesker med nedsatt funksjonsevne må ha tilgang til rettssystemer som forstår hvordan det kan tilrettelegges for mennesker med nedsatt funksjonsevne, og som kan behandle krav knyttet til funksjonsnedsettelse. Konvensjonspartene må også sikre at mennesker med nedsatt funksjonsevne og organisasjonene som representerer dem er godt informert om retten til utdanning, og om hvordan en avvisning eller krenkelse av denne rettigheten kan bestrides.
66. Inkluderende utdanning er uforenlig med institusjonalisering. Konvensjonspartene må iverksette en godt planlagt og strukturert prosess der mennesker med nedsatt

funksjonsevne tas ut av institusjonene. I denne prosessen må det sørges for: styrt overføring med fastlagt tidsramme, et lovfestet krav om å utvikle tjenester i lokalsamfunnet, omdirigering av budsjettmidler, tverrfaglige rammer som støtter opp under og styrker de lokale tjenestene, familiestøtte, samt samarbeid og samråd med organisasjonene som representerer mennesker med nedsatt funksjonsevne, også barn med nedsatt funksjonsevne, så vel som foreldre eller omsorgspersoner. I mellomtiden bør mennesker som bor i institusjon, umiddelbart få tilgang til inkluderende utdanning ved at de knyttes til inkluderende utdanningsinstitusjoner i lokalsamfunnet.

67. For barn med nedsatt funksjonsevne kan det være særlig verdifullt at tiltakene settes inn allerede i småbarnsalderen, ettersom slike tiltak kan styrke barnas evne til å nyttiggjøre seg undervisningen og gjøre skolegangen lettere for dem. Alle slike tiltak må sikre respekt for barnets verdighet og selvstendighet. I tråd med 2030-agendaen for bærekraftig utvikling, og særlig bærekraftsmål nr. 4, rettes det en inntrengende oppfordring til konvensjonspartene om å sørge for tilgang til tjenester som gir det lille barnet god utvikling, omsorg og førskoleundervisning av god kvalitet, og som gir foreldre og omsorgspersoner for små barn med nedsatt funksjonsevne støtte og opplæring. Når barnas funksjonsnedsettelse blir oppdaget på et tidlig tidspunkt og de får hjelp helt fra de er små, er det større sannsynlighet for at overgangen til inkluderende førskole og barneskole går godt. Konvensjonspartene må sørge for at alle relevante departementer, myndigheter og organer, så vel som organisasjoner av mennesker med nedsatt funksjonsevne og andre ikke-statlige partnere, koordinerer sitt arbeid.
68. I samsvar med artikkel 31 må konvensjonspartene innhente hensiktsmessige data som brytes ned etter behov, med sikte på å utforme politikk, planer og programmer som gjør at de kan oppfylle sine forpliktelser etter artikkel 24. De må treffe tiltak for å bøte på mangelen på eksakte data om antallet personer med ulike funksjonsnedsettelser, så vel som mangelen på god forskning og data om tilgang til undervisning, studievarighet og oppnådde framskritt, gjennomføring av rimelig tilrettelegging og resultatene knyttet til dette. Tellinger, undersøkelser og administrative data, blant annet data fra Education Management Information System, må fange opp informasjon om elever og studenter med nedsatt funksjonsevne, også om dem som fremdeles bor i institusjon. Konvensjonspartene bør også innhente differensierte data og dokumentasjon om barrierene som gjør at mennesker med nedsatt funksjonsevne ikke får tilgang til inkluderende utdanning av god kvalitet, følger undervisningen og gjør framskritt, med sikte på å vedta effektive tiltak for å fjerne slike barrierer. Det må vedtas strategier for å unngå at standardmetoder for innhenting av kvantitative og kvalitative data ikke tar høyde for mennesker med nedsatt funksjonsevne, også når det skyldes at foreldre ikke vil vedkjenne seg et barn med nedsatt funksjonsevne, at fødsler ikke alltid blir registrert, og at mennesker i institusjon er usynlige.

69. Konvensjonspartene må sette av tilstrekkelige finansielle og menneskelige ressurser til å utarbeide en plan for utdanningssektoren, så vel som tverrsektorielle planer, som støtter gjennomføringen av inkluderende utdanning og er i tråd med prinsippet om gradvis gjennomføring. Konvensjonspartene må reformere sine styringssystemer og finansieringsordninger for å sikre retten til utdanning for alle mennesker med nedsatt funksjonsevne. De bør også benytte ordninger for offentlige innkjøp og partnerskap med privat sektor når midlene skal bevilges. Bevilgningene må først og fremst sikre tilstrekkelige ressurser til å gjøre eksisterende utdanningsinstitusjoner tilgjengelige for alle innen en fastsatt frist, lærerutdanning som fremmer inkludering, rimelig tilrettelegging, tilgjengelig skoletransport, hensiktsmessige og tilgjengelige lærebøker og didaktisk materiell, tilgang til hjelpemiddelteknologi og tegnspråk, samt holdningsskapende arbeid med sikte på å bekjempe stigmatisering og diskriminering, og særlig mobbing i utdanningsinstitusjonen.
70. Komitéen retter en inntrengende oppfordring til konvensjonspartene om å overføre midler fra segregerte til inkluderende miljøer. Konvensjonspartene bør utarbeide en finansieringsmodell der det bevilges midler og incentiver til inkluderende undervisningsmiljøer slik at de kan gi nødvendig støtte til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Det eksisterende undervisningsmiljøet og behovene til potensielle elever og studenter med nedsatt funksjonsevne vil i stor grad avgjøre hvilken finansieringsmodell som er mest hensiktsmessig.
71. Alle lærere i førskole, grunnskole, videregående skole, høyere utdanning og yrkesrettet utdanning må få en opplæring som gir dem den grunnleggende kompetanse og de verdier som er nødvendige for å kunne arbeide i et inkluderende undervisningsmiljø. En slik prosess krever tilpasninger, både av den primære lærerutdanningen og av etter- og videreutdanningen for lærere, slik at hensiktsmessig kompetansenivå kan oppnås på kortest mulig tid og overgangen til et inkluderende utdanningssystem blir lettere. Alle lærere må få tilbud om egne kurs eller moduler som forbereder dem til arbeid i inkluderende miljøer, og muligheter for praktisk, erfaringsbasert læring i et miljø som gir dem kompetanse og trygghet til å løse ulike problemer som kan oppstå i forbindelse med inkluderingen. Lærerutdanningen må bygge på en grunnleggende forståelse av menneskelig mangfold, vekst og utvikling, en tilnærming til funksjonsnedsettelse som er basert på menneskerettighetene, og en inkluderende pedagogikk som setter læreren i stand til å kartlegge elevens eller studentens funksjonelle nivå (sterke sider, evner og læringsstiler) slik at hun eller han kan delta i et inkluderende undervisningsmiljø. Lærerne må også få opplæring i bruk av hensiktsmessige alternative og supplerende kommunikasjonsmåter, -midler og -formater, for eksempel punktskrift, stor skrift, tilgjengelige multimedier, lettlest og enkelt språk, tegnspråk og døvekultur, samt undervisningsmetoder og undervisningsmateriell som er til hjelp for mennesker med nedsatt funksjonsevne. Dessuten trenger lærerne praktisk veiledning og støtte, blant annet til å gi individualisert undervisning, å undervise i det samme stoffet med ulike undervisningsmetoder som tar høyde for den enkeltes læringsstiler

og evner, å utarbeide og bruke individuelle opplæringsplaner som ivaretar den enkeltes konkrete behov, og å innføre en pedagogikk som er sentrert om elevens eller studentens utdanningsmål.

72. Inkluderende utdanning krever et system med støtte og ressurser til lærere i alle utdanningsinstitusjoner og på alle nivåer. Et slikt system kan innbefatte partnerskap mellom nærliggende utdanningsinstitusjoner, også universiteter, med sikte på økt samarbeid, for eksempel undervisning i team, studiegrupper, felles elev- eller studentvurdering, kollegastøtte og besøksutveksling, samt partnerskap med det sivile samfunn. Når det er hensiktsmessig, kan foreldre og omsorgspersoner fungere som partnere i arbeidet med å utarbeide og gjennomføre læringsprogrammer, herunder individuelle opplæringsplaner. Deres råd og støtte kan være svært viktig for lærerne i arbeidet med å gi den enkelte elev eller student støtte, men må aldri bli en forutsetning for opptak i utdanningssystemet. Konvensjonspartene bør benytte seg av alle som kan gi lærerne støtte, blant annet organisasjoner som representerer mennesker med nedsatt funksjonsevne, elever og studenter med nedsatt funksjonsevne og medlemmer av lokalsamfunnet, som kan bidra mye i form av mentorvirksomhet, partnerskap og problemløsning. En slik deltakelse utgjør en ekstra ressurs i klasserommet og tjener til å knytte kontakt med lokalsamfunnet, fjerne barrierer og gjøre lærerne mer mottakelige for og oppmerksomme på ressursene og behovene til elever og studenter med nedsatt funksjonsevne.
73. Myndigheter på alle nivåer må forplikte seg til å gjennomføre lover, politikk og programmer som fremmer inkluderende utdanning, og ha nødvendig kapasitet og ressurser til å gjøre dette. Konvensjonspartene må sørge for å utarbeide og gjennomføre opplæringsprogrammer slik at alle kompetente myndigheter blir behørig informert om sitt ansvar etter loven og får en bedre forståelse av rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Nødvendig kompetanse, kunnskap og forståelse til å kunne gjennomføre politikk og praksis knyttet til inkluderende utdanning handler blant annet om å forstå hva som ligger i retten til inkluderende utdanning og hva målene er, å kjenne til relevant internasjonal og nasjonal lovgivning og politikk, å utvikle planer, samarbeid og partnerskap som fremmer inkluderende utdanning på lokalt plan, å støtte, veilede og føre tilsyn med lokale utdanningsinstitusjoner, og å overvåke og evaluere utviklingen.
74. God inkluderende utdanning krever metoder til å følge med på og vurdere elevens eller studentens utvikling, som tar hensyn til barrierene som mennesker med nedsatt funksjonsevne møter. Tradisjonelle vurderingssystemer, der resultatene av standardiserte tester er den eneste indikatoren på om man lykkes eller ikke, kan være lite heldig for elever og studenter med nedsatt funksjonsevne. Vekten bør ligge på den enkeltes utvikling mot generelle mål. Med hensiktsmessige undervisningsmetoder, støtte og tilrettelegging kan alle læreplaner tilpasses slik at de ivaretar alles behov, også behovene til elever og studenter med nedsatt funksjonsevne. Inkluderende vurderingssystemer kan styrkes gjennom en ordning med støtte til den enkelte.

75. I samsvar med artikkel 33, og for å kunne fastslå i hvilken grad retten til utdanning faktisk utøves i et inkluderende utdanningssystem, må konvensjonspartene utarbeide et rammeverk for overvåkingen, med indikatorer for strukturer, prosesser og resultater, samt konkrete referanseverdier og mål for hver indikator, i tråd med bærekraftsmål nr. 4.²³ Mennesker med nedsatt funksjonsevne bør, gjennom organisasjonene som representerer dem, involveres i arbeidet med å bestemme indikatorer og innhente data og statistikk. Strukturelle indikatorer bør benyttes til å registrere barrierene for inkluderende utdanning, og ikke begrenses til innhenting av data som er brutt ned etter type funksjonsnedsettelse. Prosessindikatorer, for eksempel på endringer med hensyn til tilgjengelighet til fysisk infrastruktur eller tilpasning av læreplaner eller lærerutdanning, vil gjøre det mulig å følge med på omleggingen av undervisningssystemet. Resultatindikatorer kan for eksempel si noe om andelen elever eller studenter med nedsatt funksjonsevne i inkluderende læringsmiljøer som har fått avgangsvitnemål, eller hvor mange av dem som har begynt i videregående skole. Konvensjonspartene bør også tenke på at utdanningens kvalitet skal vurderes, for eksempel ved hjelp av de fem dimensjonene som anbefales av UNESCO: respekt for rettigheter, likebehandling, nytteverdi, relevans, effektivitet og virkning. Overvåking av tiltak som innebærer positiv særbehandling, for eksempel kvotering eller incentiver, kan også vurderes.
76. Komitéen merker seg at antallet private utdanningsinstitusjoner har økt i mange land. Konvensjonspartene må være klar over at retten til inkluderende utdanning gjelder for all utdanning, og ikke bare den som tilbys av offentlige myndigheter. Konvensjonspartene må vedta tiltak som gjør at tredjeparter, blant annet næringsdrivende, ikke kan sette til side rettigheter. Slike tiltak må handle om plikten til å sikre at utdanningen er inkluderende. Det kan, alt etter hva som er relevant, dreie seg om lovgivning og regulering, overvåking, tilsyn og håndheving, samt politikk som formulerer hvordan forretningsforetak kan innvirke på rettighetsutøvelsen til mennesker med nedsatt funksjonsevne. Utdanningsinstitusjoner, herunder private utdanningsinstitusjoner og foretak, bør ikke ta ekstra betalt for å sørge for tilgjengelighet og/eller rimelig tilrettelegging.

²³ FNs høykommissær for menneskerettigheter, Human Rights Indicators: a Guide to Measurement and Implementation (New York og Genève, 2012).

